

تعامل با کشورهای جهان همواره یکی از دغدغه‌های نظام مقدس جمهوری اسلامی بوده است. دستگاه دیپلماسی کشور در راستای صیانت از کلیت نظام از یک سو و بهره‌مند کردن کشور از مزایای حضور در میادین بین‌المللی از سوی دیگر گام برداشته است. نگاه‌های سیاسیون ایرانی در عرصه‌های بین‌المللی بر روابط صرفاً دیپلماتیک تمرکز داشته است. در عین حال، ظرفیت‌هایی که علم و فناوری در این مراودات بین‌المللی می‌تواند داشته باشد، در مذاکرات هسته‌ای خود را به وضوح نشان داد. امروزه مشخص شده است که قابلیت‌های فراوانی در علم و فناوری برای توسعه سیاسی و برعکس وجود دارد و حتی می‌تواند به‌عنوان موضوع مستقلی در تعاملات بین‌المللی با سایر کشورها مورد توجه قرار گیرد. با شروع به‌کار دولت یازدهم، از همان بدو مذاکرات، نحوه تعامل با ۵+۱ یا ۳+۳ مهم‌ترین موضوع مورد توجه سیاسیون مختلف کشور بوده است. خروج آمریکا از برجام در سال ۱۳۹۷، ضرورت توجه عمیق‌تر به این مهم را بیش از پیش مشخص نمود. این پژوهش کوشیده است با تکیه بر دلالت‌های قرآن‌کریم با روش دلالت‌پژوهی، چارچوب و راهبردهای تعامل با کشورهای مختلف را در توسعه دیپلماسی علم و فناوری ارائه نماید. طبقه‌بندی انواع کشورها بر مبنای ایمان آن کشور در سطوح ۹ گانه و در سه دسته کشورهای مستضعف، هم‌سطح و ابرقدرت، چارچوب توسعه روابط را نشان داده است.

■ واژگان کلیدی:

دیپلماسی علمی، دفع، دیپلماسی، قرآن، فهم قرآن، چارچوب دیپلماسی، دلالت‌پژوهی

استخراج چارچوب توسعه دیپلماسی علم و فناوری (دفع) با کشورهای هدف مبتنی بر دلالت‌پژوهی قرآن کریم

خلیل نوروزی (نویسنده مسئول)

استادیار دانشگاه امام حسین علیه‌السلام

Khnoruzi@ihu.ac.ir

محسن مفتاح

دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث

mohsen.meftah1863@isu.ac.ir

سید مهدی مرتضوی‌نژاد

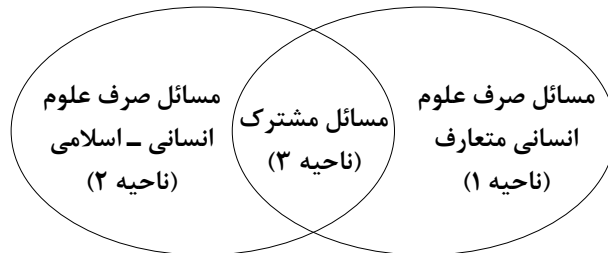
دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

m.baran7073@gmail.com

۱. مقدمه

مهم‌ترین کارکرد قرآن رسیدن انسان به سعادت در پرتو هدایت او است. (جعفری، ۱۳۷۵ و جوادی آملی، ۱۳۸۹) با این پیش‌فرض که متکی بر نظر خود قرآن کریم است، بسیاری از مخلصات بی‌نتیجه علمی در مورد قرآن و دامنه اشکالات و شبهاتی مبنی بر تعارض علم و دین به خودی خود رفع خواهد شد. منشأ این توهم آن بوده است که حوزه دین را به نقل محدود کرده و عقل را از چارچوب معرفت دینی خارج می‌نمودند. در این صورت تنها آنچه از ادله نقلی فهمیده می‌شد داخل در هندسه معرفت دینی بوده و آنچه توسط عقل حسی یا تجربی یا عقل تجریدی به دست می‌آمد معرفت علمی و فلسفی و بی‌ارتباط با حوزه دین محسوب می‌گردید. (جوادی آملی، ۱۳۸۶)

با توجه به شکل ۱ برخی از موضوعات در حیطه علوم انسانی متعارف وجود دارد که از منظر اسلامی به رسمیت شمرده نمی‌شوند و خارج از حیطه مسائل موضوعات اسلامی است، مانند آزادی جنسی. (ناحیه ۱) برخی دیگر از موضوعات وجود دارند که تنها در حیطه مسائل علوم انسانی - اسلامی به رسمیت شمرده می‌شوند، مانند تقیه. (ناحیه ۲) متأسفانه عدم هوشیاری متولیان دین و اجتناب ایشان از مسائل پیش روی علوم انسانی، متخصصان حوزه‌های علوم انسانی را که شناخت مناسبی از دین نداشته‌اند به این نتیجه و پیش‌فرض نادرست سوق داد که منابع دین اسلام صرفاً قلمروی محدودی را در عبادات و مانند آن پیگیری می‌کنند و نباید انتظار داشت که درباره موضوعات رشته‌های حوزه علوم انسانی که غالباً صدها سال بعد از بعثت پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه و آله پدید آمده‌اند نظری داشته باشند. به همین علت عمده مسائل را در ناحیه شماره ۱ جانمایی می‌کردند.

شکل ۱: رابطه میان مسائل علوم انسانی متعارف و علوم انسانی - اسلامی

ولی با دقت در موضوعاتی که در علوم انسانی متعارف طرح می‌گردد و ارتباط نسبتاً قوی‌ای که بین آنها و هدایت، به‌عنوان مهم‌ترین کارکرد دین، وجود دارد، این تردید جدی حاصل می‌گردد که آیا واقعاً دین گذشته از نصایح کلی و غیرکاربردی در موضوعات علم

مدیریت، اقتصاد، ارتباطات، سیاست‌گذاری علم و فناوری، مدیریت تکنولوژی و... نظر خاصی ندارد؟! آیا واقعاً این موضوعات ربطی به هدایت بشر و سعادت او ندارند یا ما دریافت مناسبی از منابع دینی نداریم و راهبرد مناسبی را برای فهم نظر دین به کار نگرفته‌ایم؟ موضوع دیپلماسی علم و فناوری که عبارت است از توسعه دیپلماسی برای توسعه علم و توسعه علم برای توسعه توان دیپلماتیک و به خدمت‌گیری علم برای تقویت بنیه‌های علمی فعالان دستگاه دیپلماسی، از این دست است. در نگاه بدوی ممکن است برخی به‌قدری موضوع مطرح شده را بی‌ارتباط با قرآن کریم بدانند که محققین مقاله پیش رو را متهم به سوءاستفاده از نام قرآن نمایند؛ اما تأملی جدی‌تر در این باره که چالش دیپلماتیک کشورمان در دهه اخیر در موضوع انرژی هسته‌ای محسوب می‌شود، ما را متوجه این مطلب می‌کند که بعید است قرآن کریم در مورد این موضوعات غفلت کرده باشد. بنابراین این تردید شدت می‌گیرد که اگر چه دیپلماسی علم و فناوری به‌طور مشخص در قرآن طرح نشده است و سوره یا آیه منحصر به‌فردی ندارد؛ اما در بطون خود حتماً دلالت‌ها و اشاراتی داشته است که به‌علت راهبرد مواجهه‌ای نادرست با آن ظاهر نگردیده و پنهان مانده است. در این مقاله کوشیده خواهد شد که دلالت‌های قرآن کریم در مورد توسعه دیپلماسی مسلمین در علم و فناوری احصا گردد و چارچوب قرآن در مورد الگوی توسعه دیپلماسی علم و فناوری ارائه گردد.

مروری بر ادبیات دیپلماسی علم و فناوری (دعف)

«دیپلماسی» از نمونه واژه‌هایی است که در حوزه‌های مختلف علوم سیاسی و روابط بین‌الملل از معانی مختلفی برخوردار است و از دیدگاه‌ها و ابعاد گوناگونی تعریف شده است. کتاب «دیپلمات و دیپلماسی» ضمن ارائه چهل و شش تعریف از واژه دیپلماسی، معتقد است هر یک از این تعاریف، بیانگر جنبه‌ای از دیپلماسی است. اما نهایتاً آلا‌دپوش و توتونچیان در کتاب مذکور تعریف مقابل را از فرهنگ روابط بین‌الملل لانگمن می‌پذیرند: «عمل هدایت روابط میان دولت‌ها از طریق نمایندگان رسمی». (آشنا و جعفری هفتخوانی، ۱۳۸۶) بنابراین دیپلماسی در معنای عام خود کلیه اقداماتی را که یک دولت در روابط خارجی خود در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، تجاری، مالی، تکنولوژیک، امنیتی و نظامی انجام می‌دهد، شامل می‌شود. (قوام، ۱۳۸۴) اما دعف گونه‌ای از دیپلماسی مضاف است که نرم‌تر و منعطف‌تر است و نیاز چندانی به ورودهای مستقیم سیاست‌مداران ندارد.

بلکه این دانشمندان و دانشگران حوزه‌های علمی و فناوریانه هستند که با اغراض و اهداف سیاسی دست به تعاملات علمی می‌زنند.

اهمیت انتخاب کشور هدف در توسعه دفع

اساساً تفاوت بین روابط بین‌المللی دانشگاه‌ها با دفع نیز در غرض متفاوت آنها نهفته است. به نتیجه رسیدن این غرض، در گرو انتخاب درست کشور هدف است. به بیان بهتر، در صورتی که کشور هدف درست انتخاب شود، منافع جلب می‌گردد و در صورتی که در انتخاب کشور هدف، دقیق عمل نشود، نه تنها احتمال کسب منافع پایین است؛ بلکه اساساً ممکن است خسارت‌های زیادی نیز متوجه کشوری شود که به هر دلیل در این انتخاب درست عمل نکرده است. جدول ۱، به احصای پاسخ‌های برخی از توسعه دهنده‌گان نظری و عملی دفع در برابر این پاسخ پرداخته است که اهم مواردی که باید در انتخاب کشور هدف در توسعه دفع مورد مذاقه قرار گیرد، چیست؟

۱۸۲

جدول ۱: بررسی پژوهش‌های پیشین در حوزه شناسایی کشور هدف در توسعه دفع^۱

پژوهشگر	تعریف منتخب	علم‌یاری اختصاصی	چکیده پاسخ به انتخاب کشور هدف
فدورف ^۱ (۲۰۰۹)	دیپلماسی علم استفاده از همکاری‌های علمی میان کشورها برای مواجهه با مشکلات مشترکی است که بشریت در قرن ۲۱ با آن مواجه بوده و ایجاد همکاری‌های سازنده بین‌المللی است.	تطبیق نظرات اقتصادی فریدمن در رابطه با محدودیت‌های تولیدکنندگان در یک کشور و در سطح جهان	*کشورهای ضعیف تابع کشورهای قوی‌تر *کشورهای قوی، انتخاب کشور هدف بر مبنای میزان انباشت ذخایر مادی در کشور ضعیف هدف
گزارش کمیته سیاست علم و فناوری ^۲ ژاپن (۲۰۰۸)	دفع هر قدمی است که برای وصل شدن علم و فناوری به سیاست خارجی برای دستیابی به توسعه دوطرفه و استفاده از دیپلماسی برای توسعه علم و فناوری و تلاش برای استفاده از علم و فناوری در راستای اهداف دیپلماتیک برداشته می‌شود.	بررسی فاکتورهای کلیدی موفقیت ژاپن در توفیق دفع آن کشور در رویارویی دیپلماتیک با کشورهای G8	انتخاب کشور هدف برای ژاپن بر مبنای میزان توان اقتصادی و امنیت سیاسی

1. Fedoroff

2. Council for Science and Technology Policy

پژوهشگر	تعریف منتخب	علم یاری اختصاصی	چکیده پاسخ به انتخاب کشور هدف
الزینگا	دعف هنر تعامل بین المللی و جهانی بازیگران این عرصه به منظور گسترش توان ملی است.	بررسی مرور ادبیات حوزه مشترک بانک اطلاعاتی و دعف	انتخاب کشور هدف بر مبنای تکیه بسیار زیاد بر سهم کشور هدف در تولید بانک های اطلاعاتی
ادواردز ^۱ (۲۰۱۰)	دعف یعنی استفاده از همکاری های علمی، تعاملات و ارتباطات به عنوان ابزاری در جهت ایجاد روابط بین المللی سازنده و شامل اقداماتی از قبیل تبادلات دانشگاهی میان کشورها، پروژه های تحقیقاتی مشترک و ... باشد.	احصاء راهکارهای عملی توسعه دامنه نفوذ ایالات متحده در کشورهای آسیای میانه	انتخاب کشور هدف بر مبنای میزان همسویی و انقیاد سیاسی
کوپلند ^۲ (۲۰۱۰)	استفاده از همکاری های علمی بین المللی برای پیش برد اهداف سیاست خارجی و استفاده از دیپلماسی برای دستیابی به اهداف علمی	تبیین جایگاه و اهمیت همکاری های علمی در ارتقای میزان امنیت در کشور و منطقه	توجه به همسویی سیاسی کشور هدف
تانانباوم ^۳ (۲۰۱۳)	کاربرد همکاری های علمی بین المللی با هدف تقویت روابط بین المللی جامعه مدنی و رسمی از طریق ظرفیت سازی، پیشبرد علوم و رسیدن به چالش های مشترک جوامع از قبیل تغییرات آب و هوایی و بهداشت عمومی	پرداختن به اهمیت علم در توسعه روابط بین المللی	محوریت همسویی فرهنگی در تعاملات دعف
باندی اوپادهیای ^۴ (۲۰۱۴)	گسترش همکاری های علمی و فناوریانه میان کشورهای مختلف در جهت پاسخگویی به مشکلات جهانی و انجام پروژه های همکاری مشترک.	ارائه توضیحاتی در مورد نیازمندی های کشور هندوستان به برقراری ارتباطات بین المللی	تمرکز بر توان کشور هدف در حل مسائل بین المللی و خروج از تفکر محلی اندیشی
برگ ^۵ (۲۰۱۰)	ایجاد و مدیریت روابط بین الملل بر پایه علم، تحصیلات عالی، فناوری و نوآوری	تبیین هم افزایی ناشی از همکاری های علمی در فضای دیپلماتیک و برعکس با محوریت کشورهای عضو EU	توجه به توان دانشگاه ها و قدرت پژوهشی مؤسسات آموزش عالی کشور هدف
گوپتا ^۶ (۲۰۱۴)	استفاده از همکاری های علمی بین المللی در راستای پاسخگویی به مشکلات مشترک جهانی و هم چنین ایجاد پل های ارتباطی میان کشورها و کسب منافع مشترک.	تشریح جایگاه همکاری های علمی به عنوان یکی از راهکارهای توسعه پایدار کشور هند	تأکید بر میزان تمایل کشور هدف به سرمایه گذاری در صندوق های مشترک بین المللی خاص

1. Edwards

4. Bandyopadhyay

2. Copeland

5. Berg

3. Tananbaum

6. Gupta

همان‌طور که مشخص است، عمده نظریه‌پردازان هم‌راستایی سیاسی، تضمین قدرت آینده در اثر تسلیم بودن کشور هدف و هم‌نوایی فرهنگی و اجتماعی را بیش از سایر موارد به‌عنوان معیارهای انتخاب بیان کرده‌اند.

تجارب داخلی و بین‌المللی از انتخاب کشورهای هدف در توسعه دفع

شروع جریان دفع از سوی کشوری، بیانگر میزان قوت بالای آن کشور در مباحث علمی، فناوری و نوآوری است. اما میزان موفقیت کشور آغازگر تعاملات، فقط در گرو قوت علمی نیست. چه بسا، کشورهایی که توان علمی مناسب و سطح بالایی را در جهان به اثبات رسانده‌اند، اما با دیدگاه غلط دارایی‌های علمی را در تعاملات دفع از دست داده‌اند و متحمل هزینه‌های سنگین، با دستیابی به «تقریباً هیچ!» درس عبرتی برای تاریخ دفع تلقی می‌شوند. مهم‌ترین تجربه‌های منجر به سود یا ضرر قابل توجه در دهه‌های اخیر در جدول ۲ منعکس شده است. همان‌گونه که مشخص است کشورهایی که به‌لحاظ علمی غلبه دارند، همواره به‌عنوان طرف‌های اصلی مطرح‌اند.

جدول ۲: نمونه‌هایی از تجارب داخلی و بین‌المللی انتخاب کشور هدف در دیپلماسی علم (منبع: یافته‌های پژوهش)

کشور انتخاب کننده همکار	کشور منتخب	سال	اقدام	نتیجه
ژاپن	آمریکا	اوایل دهه ۱۹۶۰	تعهد به انجام همکاری‌های علمی در اولین ملاقات نخست‌وزیر ژاپن، آکیدا و رئیس‌جمهور وقت ایالات‌متحده، کندی	بهبود ارتباط بین دو کشور
شوروی	آمریکا	۱۹۷۰	امضای توافقات جدیدی درباره علم و فناوری، محیط‌زیست، همکاری‌های فضایی، علوم پزشکی و سلامت عمومی	شروع فاز جدیدی از ارتباطات بین دو کشور شوروی و ایالات متحده
آمریکا	چین	۱۹۷۲	بازدید تاریخی از چین و ارائه پیشنهاد همکاری‌های علمی به این کشور و امضا توافقات همکاری‌های علمی در زمینه‌های مختلف	آغاز ارتباطات بین ایالات‌متحده و چین
آمریکا	کشورهای تابع آمریکا در خاورمیانه	۲۰۰۹	سخنرانی در دانشگاه ال‌زهر قاهره تحت عنوان «یک شروع مجدد» و تقاضای همکاری بیشتر بر روی تعاملات با جهان اسلام از طریق علم، فناوری و نوآوری و همچنین شکل‌دهی به تعاملات بین دانشمندان ایالات‌متحده با دانشمندان جهان اسلام	رفع چالش‌های دیپلماتیک بین کشورهای خاورمیانه با ایالات‌متحده، اتحادیه‌های استراتژیک بلندمدت و همکاری‌های سودآور برای ایالات متحده آمریکا

کشور انتخاب کننده همکار	کشور منتخب	سال	اقدام	نتیجه
ج. ا. ایران	آمریکا	۲۰۱۵ ادامه دارد	حضور در مذاکرات هسته‌ای ایران با گروه ۵+۱	از بین رفتن زیرساخت‌های ساخت‌افزاری توان هسته‌ای ایران، خروج یک‌جانبه آمریکا از برجام، ادامه برجام در قالب‌های دیگر نظیر برجام اروپایی و...
ج. ا. ایران	کشورهای اسلامی و عراق	۲۰۱۵ ادامه دارد	حضور نمایندگان علمی ج. ا. ایران در عراق و انعقاد تفاهم‌نامه‌های همکاری علمی برای تأسیس نیروگاه برق (۲۰۱۵)	تحکیم روابط دو کشور و تولید ثروت برای هر دو کشور
ج. ا. ایران	حزب الله لبنان	۲۰۱۶ ادامه دارد	حضور نماینده حزب‌الله لبنان در شورای عالی انقلاب فرهنگی و تفاهم برای تربیت علمی نیروهای حزب‌الله در دانشگاه‌های منتخب ایران (۲۰۱۶)	تحکیم روابط دو کشور ایران و لبنان و دور زدن تحریم‌ها
ج. ا. ایران	روسیه	۲۰۱۷ ادامه دارد	شروع مباحث تبادلات دستاوردهای حوزه فضایی و تشدید این تبادلات بعد از حضور نماینده مقام معظم رهبری ^{دامتبرکانه} در روسیه برای ابلاغ پیام ایشان به رئیس‌جمهور روسیه	تبدیل شدن واقعی روسیه به شریک استراتژیک برای ایران

امروز که در جایی از تاریخ ایستاده‌ایم که دیگر حامی جدی برای برجام باقی نمانده است و مردم کشورهای مختلف تجربه شکست‌خورده برجام را به‌عنوان آئینه عبرت پیش روی خود دارند، قضاوت در مورد انتخاب ناشایست آمریکا به‌عنوان کشور هدف در توسعه دفع مشخص است. اما آیا قبل از برجام، رفتارهای آمریکا قابل تصور نبود؟ در جواب این سؤال، حقیقت آن است که دسته قابل توجهی از ایرانیان نیز تصور مثبتی از آینده برجام داشتند. در عین حال، تلاش کشورمان در انتخاب برخی از کشورهای دیگر در دفع، درخشان بوده و منافع قابل توجهی در اثر این تعاملات جلب کرده است.

در شروع مذاکرات برجام و حتی بعد از انعقاد آن و حتی بعد از خروج آمریکا و باقی‌ماندن چند کشور تابع آمریکا در آن، همواره نشست‌های کارشناسی برای تحلیل درستی انتخاب آمریکا برای شروع دفع مورد مذاقه قرار گرفته است. اما در همین زمان چند ساله انتظار می‌رفت، به سبب اسلامی بودن کشورمان، با مراجعه به منابع اصیل دینی، نظر شارع مقدس در این باره اخذ می‌گردید. این اخذ نظر، به دلیل ابتدای به علم قطعی و غیر خدشه‌بردار، برخلاف بسیاری از نظرات کارشناسی مبتنی بر علم محدود بشری، می‌توانست از بسیاری از خسارات جلوگیری نماید.

تجربه‌های مثبت و منفی کشورمان در توسعه دفع، انگیزه پژوهشگران برای بررسی نظر قرآن کریم برای شناسایی انواع کشورهای قابل مذاکره در دفع و حدود آن را تشدید نموده است.

۲. روش تحقیق

در ابتدا لازم است تفکیک مناسبی از سه سطح کلی رویارویی با قرآن کریم انجام گردد. نطق: در این سطح هم سؤال و هم جواب از سوی مؤلف یا متن مطرح می‌شود. با توجه به ویژگی‌های این سطح باید گفت معنای متن در این سطح از وضوح برخوردار است. (باقری، ۱۳۸۲) در شکل ۱، عموم مسائل قابل طرح در ناحیه ۲ از این دست هستند. استنطاق: در این سطح سؤال از طرف مخاطب، اما پاسخ از جانب متن خواهد بود و به عبارت دیگر مخاطب با طرح سؤال از متن سعی می‌کند آن را به نطق و سخن درآورد. این شیوه مواجهه با متن به این دلیل است که «یک متن ممکن است با سپری شدن زمان و ظهور شرایط زمانی و فرهنگی نوین، در برابر سؤال‌های جدیدی قرار گیرد که در زمان تدوین خود متن مطرح نبوده‌اند. در این سطح پرسش هرمنوتیکی چنین صورتی دارد: متن چه معنایی را می‌تواند انتقال دهد؟ این سؤال حاکی از آن است که متن، معنای معینی را به صورت بالقوه در خود داشته است و می‌تواند آن را انتقال دهد». (باقری، ۱۳۸۲) استنطاق عموماً در مورد مسائل ناحیه ۳ در شکل ۱ کاربرد دارد. انطاق: یا تفسیر به رأی است که مخاطب قرآن در واقع مخاطب قرآن نیست و حرف خود را به قرآن کریم قالب می‌کند. به عبارت دیگر «در این سطح سؤال و جواب هر دو از سوی خواننده متن مطرح می‌شود و متن تنها محمل این سؤال و جواب است». (باقری، ۱۳۸۲)

بعد از این مقدمه مجدداً به سراغ نسبت میان موضوعات و مسائل حوزه متعارف علوم انسانی و حوزه علوم انسانی اسلامی می‌رویم. موضوعات و مسائلی را که تنها از منظر اسلامی به رسمیت شمرده می‌شوند می‌توان معادل با تحقیقاتی دانست که جزء رویکرد نطق در خصوص نقل به حساب می‌آیند. اما قسمت مشترک که موضوعاتی که هم از منظر علوم انسانی متعارف و هم از منظر علوم انسانی - اسلامی به رسمیت شمرده می‌شوند، جزء حوزه استنطاق در مورد نقل به حساب می‌آیند.

با این توصیف موضوع دیپلماسی علم و فناوری در قرآن نیز با سطح استنطاق از قرآن کریم قابل احصا خواهد بود. اما موضوع مورد بررسی مذکور از حساسیت خاصی نیز برخوردار بود که ضمن اینکه مشکلات مضاعفی را در رابطه با نحوه مواجهه با قرآن کریم در پی

داشت، از روش‌های نسبتاً تثبیت شده در فضای دانشگاهی تبعیت نمی‌کرد. روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم که طی دهه اخیر مبنای طرح برخی پژوهش‌ها در قرآن کریم شده است، نتوانست کمک چندانی به پژوهشگران پژوهش پیش‌رو نماید. اتکای به گزینش ریشه لغات، احصاء آیات مشتمل بر آنها و بررسی دقیق آیات مذکور، مورد عنایت اصلی روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم است و به شدت تحت تأثیر ریشه لغتی است که شناسایی می‌گردد؛ اما علی‌رغم تلاش پژوهشگران در رابطه با مراجعه به معاجم و کتب معتبر در این زمینه و مشورت از قرآن پژوهان، نهایتاً این جمع‌بندی حاصل شد که ریشه لغت مناسبی که توان جمع‌آوری آیات ویژه دیپلماسی علم و فناوری را داشته باشد قابل احصا نیست؛ در نتیجه روش تحقیق مذکور کمک برجسته‌ای به این پژوهش نخواهد کرد. برای ورود به این عرصه نیاز به پشتوانه علمی و یا سیره علمی برخی از دانشمندان اسلامی است تا ببینیم آیا می‌توان سؤالاتی در حوزه دیپلماسی علم و فناوری به‌عنوان مسئله‌ای از مسائل روز را به قرآن کریم عرضه کرد یا خیر؟ بدین منظور از منظر بزرگانی هم چون شهید صدر به موضوع پرداخته شد. چرا که وی معتقد است با توجه به نیازهای جدید که انسان در زندگی با آن مواجه می‌شود دین مبین اسلام برای آن راهکار خواهد داشت و می‌توان سؤالات را به قرآن کریم عرضه کرد. (ایازی، ۱۳۸۳) شایان ذکر است که برخی از محققان قائل به استخراج مضامین موجود در قرآن کریم، در یک موضوع خاص به‌عنوان تفسیر موضوعی هستند. روش ما در این مقاله تکیه بر مضامین مربوط به روابط بین مسلمانان و غیر آنان است. نه تکیه صرف بر الفاظ. از جمله تفاوت‌های این روش با روش متکی بر الفاظ دقت بالاتر، احصاء و استخراج دقیق‌تر مضامین، یافتن کلماتی که دارای معنای مورد نظر محقق می‌باشد و عین لفظ آن به کار نرفته است و در نتیجه رسیدن به نتایج گسترده‌تر خواهد بود، چرا که با تمرکز بر روی الفاظ تنها ریشه و مشتقات آن به چشم پژوهشگر خواهد آمد؛ در حالی که با تکیه بر مضامین موجود، توجه به الفاظ یک قرینه از قرائن محتوایی خواهد بود. از آنجا که این نوشته نوعی تفسیر موضوعی^۱ تلقی می‌شود و مقدمه تفسیر موضوعی، تفسیر ترتیبی^۲ است، تمامی آیات قرآن کریم از

۱. در این باره تعاریف متعددی ارائه شده است برای نمونه: تفسیری که در آن مفسر آیات مربوط به یک موضوع را جمع‌آوری کند و با تکیه بر روش تفسیری قرآن به قرآن و قرینه قرار دادن آیات به تفسیر آیات پردازد و نظر نهایی خود را در آن زمینه اعلام دارد. (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۲؛ برای آگاهی از تعاریف دیگر ر.ک: مکارم شیرازی، ۱۳۸۶ و مصطفی مسلم، ۱۴۲۶ هـ. ق.)
 ۲. در این نوع تفسیر آیات قرآن کریم از ابتدای هر سوره و به ترتیب تفسیر می‌شود. (مصباح یزدی، ۱۳۸۰)

ابتدا تا به انتها مطالعه شد تا مضامین مربوط استخراج گردد و نگاهی ترتیبی نسبت به آیات حاصل شود تا با این کار در حد توان روشمند و به دور از تفسیر به رأی^۱ به نتیجه برسیم. برای رسیدن به این مهم و دوری از تفسیر به رأی تلاش شده است تا حجیت ظواهر آیات قرآن کریم به عنوان یک اصل در علم اصول (شیروانی، ۱۳۸۵) و همچنین در برخی از موارد دیدگاه‌های تفسیری مرحوم علامه طباطبایی در بیان دلالت سیاق^۲ مورد توجه قرار گیرد... (برای نمونه در همین مقاله کد ۰۲۸۰۱۷ برای تعیین دلالت سیاق از عبارت مرحوم علامه در المیزان کمک گرفته شده است)

گفتنی است که هدف از گزینش ریشه لغت در دو مورد خلاصه می‌گردد: الف. ارتباط آیات احصا شده با موضوع تحقیق مناسب باشد و ب. تعداد آیات مورد بررسی محدود شوند و عملاً امکان پژوهش به وجود آید. به علت عدم استفاده از روش ریشه‌گزینی، پژوهشگران کوشیدند تا کل قرآن کریم را با نگاه خاص دیپلماسی علم و فناوری قرائت کنند (تضمین ارتباط آیات منتخب با موضوع پژوهش)، همچنین بعد از قرائت کل مصحف شریف، تعداد محدودی آیات به دست آمد. (تضمین امکان عملی پژوهش) در ادامه بعد از احصای آیات مذکور، با تکیه بر استراتژی داده‌بنیاد، مفاهیم مستقیم، سیاقی و دلالت‌های آیات در رابطه با دیپلماسی علم و فناوری احصا گردید.

همچنین برای بررسی روایی تحقیق، نتایج به دست آمده از جداول ۴ و ۵ و همچنین ماتریس نهایی انتخاب کشورهای هدف در توسعه دفع در اختیار ۳ نفر قرآن‌پژوه، ۱ نفر دانش‌آموخته دکتری سیاست‌گذاری علم و فناوری آشنا با مطالعات قرآنی و یک نفر دانشجوی دکتری قرآن و حدیث قرار گرفت. روند انتخاب آیات، استناد به آنها در امور دفع و نهایتاً مدل را تأیید کردند. از ایشان خواسته شد برای اتمام محتوا، بدون مراجعه به کدهای وارد شده توسط پژوهشگران، دست کم دو آیه را به انتخاب خود و متناسب با توضیحاتی که در مورد دفع به ایشان داده شد، تکمیل کنند، نتایج نشان داد که در اغلب موارد، خود این افراد تأیید کردند که کدهای درج شده توسط پژوهشگران، از کدهایی که ایشان تشخیص داده‌اند کامل‌تر نیز بوده است.

۳. تفسیر به رأیی که از سوی ائمه علیهم‌السلام مورد نهی قرار گرفته است، راجع به روش رسیدن به مطلوب نه آن چیزی که نتیجه کشف باشد. (طباطبایی، ۱۴۱۷ هـ. ق.)

۲. مراد از سیاق هر دلیلی است که به لفظی که می‌خواهیم آن را بفهمیم، گره خورده است؛ خواه از سنخ لفظ باشد، مانند کلمه‌های دیگری که با عبارت محل بحث، یک کلام به هم پیوسته را تشکیل می‌دهند، خواه قرینه حالی باشد، مانند شرایطی که سخن در آن شرایط مطرح شده است و در فهم موضوع، نوعی دلالت دارد. (صدر، ۱۴۰۰ هـ. ق.)

۳. گردآوری داده‌ها و تحلیل

۳.۱. قراردادهای خودساخته محقق

برای سهولت تحلیل و توانایی مخاطب در شناسایی آیات مورد استفاده در مراحل مختلف پژوهش، پژوهشگران از قراردادی بدین شرح استفاده کردند: عدد سوره مورد استفاده در ۳ عدد اول ذکر شود و عدد آیه در ۳ عدد دوم. به‌عنوان مثال P۰۶۰۰۰۱ بدین معناست که این نکته (P=Point) مربوط به سوره ۶۰ ام قرآن کریم (ممتحنه) و آیه اول آن است. به علت عدم استفاده از روش ریشه‌گزینی، پژوهشگران کوشیدند تا کل قرآن کریم را با نگاه خاص دیپلماسی علم و فناوری قرائت کنند. تقریب مباحث مطرح در دفع با عبارات خاص قرآنی در جدول شماره ۳ انجام شده است. (تضمین ارتباط آیات منتخب با موضوع پژوهش)

۱۸۹

جدول ۳: استخراج موضوعات مربوط به انتخاب کشور هدف در توسعه دفع از مرور ادبیات و تعیین موضوعات متناظر قابل تحقیق در قرآن کریم

موضوع متناظر قابل تحقیق در قرآن کریم	موضوعات دیپلماسی علم و فناوری	منبع
اصل ارتباط با مسلمین و کفار سایر بلاد	ارتباطات علمی	هچ و دوورا ^۱ (۲۰۰۵) و هلد ^۲ (۱۹۹۹) و جوردن ^۳ و همکاران (۲۰۰۳)
کسب معاضدت از کفار	حل مسائل منطقه‌ای به‌وسیله همکاری‌های بین‌المللی علمی	کاپلان ^۴ (۱۹۸۳)، کوکن و میر ^۵ (۲۰۰۶)، لشنر ^۶ (۲۰۰۸) و هابرماس ^۷ (۱۹۹۰)
حفظ نظام	حفظ امنیت	هابرماس (۱۹۹۰)، میخائیل ^۸ (۱۹۹۸)، میرعمادی (۲۰۱۴) و مورس ^۹ (۱۹۹۲)
اصل اشداء علی الکفار	مقابله با کشورهای معاند	مفادزولا ^{۱۰} (۲۰۱۴)، مولکای ^{۱۱} (۱۹۹۹)، نیلی و همکاران (۱۹۹۶) و روزنبرگ ^{۱۲} (۱۹۸۵)
اصل رحماء بینهم	همکاری با کشورهای دوست	نیلی و همکاران (۱۹۹۶)، روزنبرگ (۲۰۰۱) و ریان ^{۱۳} (۱۹۹۸)
ارسال نبی (منذر و مبشر)	ارسال سفرای علمی	ساندرز ^{۱۴} و همکاران (۲۰۰۹)، اسکولنیکوف ^{۱۵} (۱۹۹۴)، میخائیل (۱۹۹۸) و کاپلان (۱۹۹۸)

1. Hatch & Dvora

2. Held

3. Jordan

4. Kaplan

5. Krücken & Meier

6. Leshner

7. Habermas

8. Michael

9. Morris

10. Mphadzula

11. Mulcah

12. Rozenberg

13. Ryan

14. Saunders

15. Skolnikoff

۳.۲. استخراج روشمند آیات

بعد از قرائت کل قرآن کریم، آیاتی که از نگاه پژوهشگران دارای ارتباط با فضای دیپلماسی علم و فناوری بودند، احصا گردید و به‌طور ویژه مورد توجه قرار گرفت و مفاهیم مستقیم آن آیات که عموماً به ارتباطات با غیرمسلمین اشاره داشتند، احصا گردید. اما با توجه به روش‌های قرآن کریم در بیان، بسنده کردن به این مفاهیم می‌تواند ناکافی و حتی موجبات گمراهی مخاطب گردد. توجه به نوع بیان و آیات قبل و بعد از آیه مورد نظر می‌تواند این نکته را مرتفع نماید. بنابراین پژوهشگران مفاهیم سیاقی را نیز که آیه در آن قرار گرفته است، به‌طور عمومی احصا کرده‌اند. مبنای تعیین سیاق، رکوعات قرآن کریم^۱ بوده است. بعد از تأیید مفاهیم مستقیم احصا شده از آیات توسط مفاهیم سیاقی، اقدام به احصای دلالت‌هایی شده است که آیه مورد بررسی در مورد دیپلماسی علم و فناوری دارد. گفتنی است که مفاهیم مستقیم و سیاقی بیانی فراگیرتر و عمومی‌تر از دلالت‌های احصائی دارند و دلالت‌ها اخصّ از آنها تلقی می‌شوند. بنابراین به‌طور متقنی می‌توان دلالت‌های احصائی را اقلّاً از نتایج فرعی و قابل احصا از آیات مورد بررسی دانست و همان‌گونه که انتظار می‌رفت درست است که اشاره مستقیم به الگوی توسعه تعاملات علمی و فناورانه با کشورهای دیگر در قرآن کریم وجود ندارد، اما می‌توان با طرح مسئله و سؤال از سوی مخاطب، به جواب‌های واقعی و کاربردی از سوی قرآن دست یافت؛ این همان سطح استنتاج از قرآن کریم محسوب می‌شود که پیش از این توضیحات مربوط به تفکیک آن از سایر سطوح ارتباط‌گیری با قرآن کریم ارائه شده بود. در جدول ۴، نمونه‌هایی از آیات و دلالت‌های آنها برای توسعه دفع، ذکر شده است.

جدول ۴: نمونه‌هایی از روش سیر از مفاهیم تا دلالت‌های قرآن کریم در مورد توسعه دفع با کشورهای هدف

کد	آیه	مفاهیم برآمده آیه	مفاهیم سیاقی	دلالت‌های دیپلماسی علم و فناوری
۰۶۰۰۱	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوِّكُمْ أَوْلِيَاءَ تَلْقَوْنَ إِلَيْهِمْ بِالْمُؤَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِن كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمُؤَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ	نهی از دوستی آشکار و پنهانی مومنین با کفار انحراف از مسیر حق؛ نتیجه دوستی با کفار	بیان آیات نهی از دوستی با کفار در ابتدا و انتهای سوره عمومیت آیه در عین شأن نزول نسبت به حاطب بن ابی بلتعنه رد توهم برخی افراد مبنی بر بلا اشکال بودن برقراری رابطه به‌منظور استفاده از حمایت‌های آنان	ممنوعیت وابستگی علمی به دشمنان رد دریافت حمایت‌های علم و فناوری دشمنان به‌منظور وابسته‌سازی
۰۶۰۰۲	إِنْ يَتَفَقَّهْكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَسْطُورُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَسْنِنُهُمْ بِالسَّوِّءِ وَوَدَّوْا لَوْ تَكْفُرُونَ	آزار، دشمنی زبانی و عملی و تلاش برای کافر نمودن؛ نتایج تسلط کفار بر مومنین	تحریم‌های اقتصادی و فناوری‌های علمی از نشانه‌های دشمنی دشمنان	

۱. به مجموعه‌ای از آیات گفته می‌شود که موضوع واحدی دارند.

کد	آیه	مفاهیم برآمده آیه	مفاهیم سیاقی	دلالت‌های دیپلماسی علم و فناوری
۰۰۴۰۸۹	وَدُّوا لَوْ كَفَرُوا كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَخَذُوا مِنْهُمْ وَ أَقْتَلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَّٰلِيًا وَلَا نَصِيرًا	عدم دوستی با منافقین و یاری گرفتن از آنان مگر در صورت توبه و مهاجرت به سوی خدا	بیان امر قتال با مشرکین دورو و منافق و عدم تردید در نفی تسلط کفار و منافقین بر مؤمنین	محکومیت هرگونه رابطه سیاسی، اقتصادی، نظامی و علمی با منافقین در اسلام

به‌طور مشابه برای آیات احصائی، دیگر مسیر استخراج دلالت‌ها پیموده شد که نتیجه آن در جدول زیر آمده است.

جدول ۵: دلالت‌های قرآن کریم در مورد توسعه دفع با کشورهای هدف

کد	مفاهیم برآمده آیه	مفاهیم سیاقی	دلالت‌های دیپلماسی علم و فناوری
۰۰۵۰۵۱	- نهی از دوستی با کفار اهل کتاب - حمایت کفار از یکدیگر در روابط - احتساب دوستداران کفار در زمره خود کفار	برحذر داشتن شدید مسلمین از برقراری دوستی و موالات با اهل کتاب عمومیت یهود و نصاری به تمامی دشمنان	پرهیز از گره زدن فشارهای زندگی با معاملات دیپلماسی علم و فناوری
۰۰۵۰۵۲	- علاقه و شتاب بیمارلان به برقراری رابطه با کفار - ضعف ایمان، وحشت از غیرخدا و تمایل به حمایت آنان؛ از انگیزه‌های ایجاد رابطه با ابرقدرت‌ها	همبستگی و اتحاد چند گروه از کفار در عین اختلاف علیه مسلمانان عدم پذیرش ولایت مطلق کفار عدم اجتهاد و مصلحت اندیشی در برابر نص خداوند امداد غیبی قطعی در گرو ایمان و تبری از دشمنان	لزوم خودباوری علمی و اعتماد به ظرفیت داخلی با نصرت الهی
۰۰۵۰۵۳	- نفاق؛ از نشانه‌های علاقمندان به رابطه با کفار - ضرر و تباهی اعمال از نتایج برقراری رابطه		افت رتبه علمی در صورت برقراری وابستگی علمی به دشمنان
۰۰۵۰۵۷	- نهی از دوستی با استهزاءکنندگان دین اعم از اهل کتاب و مشرکین - لزوم دشمنی و قطع رابطه با استهزاءکنندگان دین - تبری از کفار از شرایط ایمان	برشماری زشتی‌ها و صفات پلید و عهدشکنی‌های استهزاءکنندگان دین و نهی از دوستی با آنان قطع رابطه با استهزاءکنندگان دین به طریق اولی توجه به عملیات روانی دشمن در استهزاء دین	ایجاد عملیات روانی مبنی بر عقب افتادگی علمی ایران در تبلیغات دشمنان لزوم خودباوری علمی و اعتماد به نفس ملی در برابر تبلیغات مآپوس‌کننده غرب

کد	مفاهیم برآمده آیه	مفاهیم سیاقی	دلالت‌های دیپلماسی علم و فناوری
۰۶۰۰۱۳	- نهی از دوستی مؤمنین با قوم مغضوب خداوند (یهود)	عمومیت قوم مغضوب خداوند به تمامی کفار و منافقین بررسی احکام مربوط به معاهده‌های بعد از پیمان حدیبیه	پرهیز از برقراری پیمان و معاهدات در زمینه علم و فناوری با دشمنان اصلی کشور
۰۰۹۰۲۸	- دوری از مشرکین به سبب نجاست و پلیدی آنان - ترسیدن از فقر و تنگدستی - به‌خاطر قطع رابطه با کفار - ایجاد رونق اقتصادی و فضل الهی در صورت قطع رابطه با کفار	نصرت عجیب خداوند به پیامبر در جنگ حنین و پیروزی آنان با وجود کمی نفرات طهارت مسجدالحرام در برابر پلیدی مشرکان	شکوفایی علمی و رونق اقتصادی در گرو خودکفایی و قطع رابطه با دشمنان
۰۰۳۱۱۸	- لزوم ذکر نکردن اسرار مسلمین با کفار - ایجاد فشار و رنج برای مسلمین از خواسته‌های دشمن - طرح شعار دوستی در عین دشمنی قلبی از ویژگی‌های کفار - ایجاد رابطه صمیمی با کفار نشانه بی‌عقلی	بیان حال ویژگی‌های کفار و اهل کتاب نهی از ارتباط محکم و هم‌رازی با کفار و یهودیان (مصدق دشمنان سرسخت)	ممنوعیت وجود مستشاران علمی غربی در کشور توجه به ضربه‌های فرهنگی دیپلماسی علم و فناوری
۰۰۳۱۱۹	- بی‌تأثیری محبت مسلمین به کفار در کاهش شدت کینه و دشمنی آنان - نفاق و طرح دوستی زبانی در عین شدت کینه قلبی برای ضربه زدن بیشتر	کینه پابرجای دشمن اسلام با مسلمین در هر حال طریقه شناسایی باطن خبیث دشمنان اسلام برملا ساختن چهره منافقان از اهل کتاب بیان برخی از نشانه‌های دشمنی دشمنان با مسلمانان	توجه به دو وجهی بودن چهره دشمنان در دیپلماسی علم و فناوری
۰۱۱۱۱۳	- ممنوعیت اعتماد و اتکا به ستمگران	پیروزی نهایی جبهه حق عبرت از سرنوشت کفار و اعتمادکنندگان به آنان در طول تاریخ راه سعادت‌مندی جامعه اسلامی و رسیدن به اهداف عالی تکیه بر ۴ دستور (استقامت، اخلاص، رهبری مؤمنان و عدم طغیان و تجاوز)	ممنوعیت هرگونه اعتماد، تمایل و همکاری علمی با دشمنان ظالم و ستمگر لزوم خودکفایی در زمینه علم و فناوری
۰۲۵۰۵۲	- لزوم اطاعت نکردن از کفار - لزوم جهاد علمی و فرهنگی با کفار	بیان برخی صفات کفار متناسب با اعتراضات بی‌اندیشه آنان بیان مقام منیع رهبر جامعه اسلامی	لزوم جهاد علمی و فرهنگی و تبلیغاتی با دشمنان

کد	مفاهیم برآمده آیه	مفاهیم سیاقی	دلالت‌های دیپلماسی علم و فناوری
۰۲۸۰۱۷	- برائت و پرهیز از پشتیبانی و حمایت از کفار	عهد و پیمان با خدای متعال از سوی رهبر جامعه اسلامی در عدم نصرت ظالم	ممنوعیت شراکت و همکاری در زمینه‌های علمی منجر به گناه و ستم
۰۲۸۰۸۶	- برائت و پرهیز از پشتیبانی و حمایت از کفار	لزوم عدم پشتیبانی از مشرکین به شکرانه نزول وحی و فراگیری دین	ممنوعیت شراکت و همکاری در زمینه‌های علمی منجر به گناه و ستم

روایت‌نگاری از رهنمودهای قرآن کریم نسبت به انتخاب کشورهای هدف در دفع

در جامعه اسلامی باید مردم فرمایش‌های ولی جامعه را نصب‌العین خود قرار دهند (سوره حشر، آیه ۷) و بر اساس خط‌مشی‌گذاری کلی که او معین می‌دارد، حرکت کنند. چون حیات جامعه اسلامی وابسته به تبعیت از ایشان است. (سوره انفال، آیه ۲۸) اگر رهبر جامعه در حوزه علم و فناوری تقاضایی مطرح کردند، باید از سوی افراد توانمند در حوزه مرتبط با خواسته، پاسخ مثبت داده شود، چرا که بی‌جواب گذاشتن خواسته ولی جامعه مساوی با کفر خواهد بود (سوره صف، آیه ۱۴) که به‌خوبی اهمیت مطلب را روشن می‌کند. به‌عنوان یک اصل کلی باید در نظر داشت که جامعه اسلامی باید تحت لوای رهبر اسلامی شکل گیرد (و کسانی با رهبر جامعه همراهی می‌کنند باید با استراتژی ایجاد محبت و همبستگی در میان خودشان (جامعه ایمانی) و شدت عمل به خرج دادن در مقابل کفار به حفظ نظام‌شان اهتمام داشته باشند). (سوره فتح، آیه ۲۹) تفصیل این رهنمود، در دسته‌بندی زیر مشاهده می‌شود:

مؤمن درجه ۱: در قرآن کریم مؤمنان واقعی با اوصافی معرفی شده‌اند که عبارت‌اند از:

۱. کرنش در مقابل مؤمنان، ۲. قاطعیت تمام در مقابل کفار، ۳. در راه خدا و رسیدن به اهداف، نهایت تلاش خود را به‌خرج می‌دهند، ۴. از سرزنش هیچ مخالفی هراسی ندارند. اگر حکومت اسلامی در حوزه‌های علم و فناوری کشوری را با ویژگی‌های یاد شده یافت، بیشترین سرمایه‌گذاری را در ارتباط با این حکومت‌ها باید داشته باشد. (سوره مائده، آیه ۵۴) افراد باایمانی که صاحب این ویژگی‌ها باشند در این دسته قرار می‌گیرند.

مؤمن درجه ۲: کسانی که به آنچه پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آورده‌اند، ایمان آورند، نسبت به آنان که در دفاع از اسلام هجرت را به جان خریده‌اند، محبت می‌کنند و نسبت به آنچه به مهاجرین داده شده است احساس نیاز نمی‌کنند، دیگران را بر خود ترجیح می‌دهند

هر چند نیازمند باشند و از حرص و طمع خود را مصون می‌دارند در این دسته قرار می‌گیرند (سوره حشر، آیه ۹) تفاوت این گروه با دسته اول این است که گروه اول اهل جهاد در راه خدا هستند اما درباره این افراد با چنین تعبیری مواجه نیستیم. در حوزه علم و فناوری با چنین مؤمنانی باید تعاملی گسترده داشت و چون دارای روحیه از خودگذشتگی‌اند، در صورت توانمندی پشت کشور مسلمان را خالی نخواهند کرد و اگر به تکنولوژی خاصی دسترسی یافتند در به اشتراک‌گذاری آن از هیچ کمکی دریغ نخواهند کرد.

مؤمن درجه ۳: در این دسته با کسانی روبرو هستیم که اگر چه سابقه طولانی در مسلمانی ندارند ولی حداقل در گفتارشان نسبت به مسلمانان، با آموزش طلبی و طلب یک‌رنگی، خیرخواهی می‌کنند (سوره حشر، آیه ۱۰) شایسته است که در حوزه علم و فناوری با مؤمنانی که دارای روحیه خیرخواهی نسبت به سایر مسلمانان هستند، ارتباطی در سطحی پایین‌تر از افراد گروه قبلی برقرار کرد به این دلیل که مؤمنان درجه ۳ فاقد روحیه از خودگذشتگی، پناه‌دهی به مسلمانان بی‌پناه و... هستند و به‌طور طبیعی چنین افرادی کمتر از مؤمنان درجه ۱ و ۲ حاضر به همکاری و هزینه‌کردن خواهند بود.

اهل کتاب: در تعامل با اهل کتاب نباید همه را مثل هم قلمداد کرد، بلکه با بررسی ویژگی‌ها سطوح روابط را تعریف کرد. گروهی از اهل کتاب خود را مسیحی معرفی می‌کنند، دانشمند و دنیاگریزند و نسبت به دیگران گردن‌فرازی نمی‌کنند. ایشان کسانی هستند که در پی حق و حقیقت‌اند و با شنیدن آیات قرآن و آنچه از حقایق برای‌شان روشن گردد از چشمانشان اشک جاری می‌شود (سوره مائده، آیات ۸۲ و ۸۳)، گروهی از یهودیان نیز به اسلام می‌گروند و آیات را تلاوت می‌کنند و به خدا و روز جزاء باور دارند و نسبت به خوبی‌ها شتاب می‌کنند. (سوره آل‌عمران، آیه ۱۱۳) نکته مهم در هر دو، بهره این دو گروه از ایمان است ولو اینکه در سطح بسیار متعالی نباشد. اما همین که به اصول شریعت خودشان یا اسلام ایمان بیاورند، سطحی از اعتماد را به همراه خواهد داشت. (سوره مائده، آیه ۶۹) همچنین آن اهل کتاب که میانه‌رو باشند تعاملی متفاوت با آنها وجود خواهد داشت (سوره مائده، آیه ۶۶) با گروه‌های یادشده باید با استراتژی جدال احسن روبرو شد و با تکیه بر مشترکات کار را به پیش برد. (سوره عنکبوت، آیه ۴۶) در طرف مقابل، یهودیان و مشرکانی قرار می‌گیرند که حق‌پذیر نیستند و در جبهه خصم قرار دارند و خداوند متعال خطر این افراد را به پیامبر صلی‌الله‌علیه‌و‌آله‌و‌س‌آلهم‌و‌آلهم‌و‌س‌آلهم‌و‌آلهم گوشزد می‌کند. (سوره مائده، آیه ۸۲) در جایی دیگر یهودیان و مسیحیان به‌عنوان افراد لجوجی که حتی اگر حقیقت

برایشان تبیین شود باز از پیامبر صلی الله علیه و اله وسلم خشنود نخواهند شد، معرفی می‌شوند. (سوره بقره، آیه ۱۲۰) و در آیات فراوانی به دشمنی و بدعهدی یهودیان پرداخته شده است. (سوره بقره، آیه ۱۰۰ و سوره انفال، آیه ۵۸) که از مجموع آیات می‌توان چنین برداشت کرد که مسلمانان باید اصل را بر عدم اعتماد به یهودیان قرار دهند و در نهایت تحفظ نسبت به داشته‌های‌شان در مواجهه با این افراد در صحنه حاضر شوند.

مسلمانان زبانی: اگر کسی شهادتین را گفت در این دسته واقع می‌شود. اگر چه هنوز ایمان به قلب‌های این عده وارد نشده است (سوره حجرات، آیه ۱۴) اما به واسطه شهادتین از کفر به درآمده و قابل احترام می‌شود. به دلیل این که باور عمیقی پیدا نکرده‌اند ممکن است در مواقعی که شرایط سخت گردد و احیاناً تحت فشار قرار گیرند، از میدان به در روند و از همکاری و حمایت شانه خالی کنند. لذا در حوزه علم و فناوری در تبادل داده‌ها باید حساسیت بیشتری به خرج داد و از این که اعتماد بالایی به آنها بشود و داشته‌های علمی راهبردی با آنها به اشتراک گذاشته شود، باید اجتناب کرد.

البته ممکن است کسی مناقشه نماید که چرا جایگاه مسلمان زبانی پایین‌تر از جایگاه مؤمن اهل کتاب است؟ دلیل تقدم اهل کتاب مؤمن بر مسلمان زبانی اوصافی است که از آیات راجع به هر کدام به کار رفته است و همچنین شأن نزولی که برای آیات مربوط به مؤمن زبانی است. اهل کتاب مؤمن با اوصافی چون: دانشمند و دنیاگریز هستند و نسبت به دیگران گردن‌فرازی نمی‌کنند. ایشان کسانی در پی حق و حقیقت‌اند و با شنیدن آیات قرآن و آنچه از حقایق برای‌شان روشن گردد، از چشمانشان اشک جاری می‌شود (سوره مائده، آیات ۸۲ و ۸۳)، گروهی دیگر از یهودیان که به اسلام می‌گروند و آیات را تلاوت می‌کنند و خدا و روز جزاء باور دارند و نسبت به خوبی‌ها شتاب می‌کنند. (سوره آل عمران، آیه ۱۱۳)

در طرف مقابل با مسلمانان زبانی مواجهیم که در شأن نزول مربوط به آیه شریفه حسب نقل المیزان و روح‌البیان و فی‌ظلال و نمونه آمده است که خلاصه‌اش چنین است: جمعی از طایفه «بنی‌اسد» در یکی از سال‌های قحطی و خشکسالی وارد مدینه شدند و به امید گرفتن کمکی از پیامبر ص شهادتین بر زبان جاری کردند و به پیامبر ص گفتند: «طوائف عرب بر مرکب‌ها سوار شدند و با تو پیکار کردند، ولی ما با زن و فرزندان نزد تو آمدیم و دست به جنگ نزدیم و از این طریق می‌خواستند بر پیامبر ص منت بگذارند.»

آیات فوق، نازل شد و به آنها خاطر نشان کرد که اسلام آنها ظاهری است و ایمان در اعماق قلبشان نیست! این مقایسه تقدم اهل کتاب مؤمن را بر مؤمن زبانی در پی داشت چرا که آنها که در برابر افراد باایمان، محبت نشان دادند و در مقابل آیات الهی سر تسلیم فرود آوردند و با صراحت ایمان خود را اظهار داشتند، خداوند در برابر این به آنها باغ‌های بهشت را پاداش می‌دهد که از زیر درختان آن نهرها جاری است و جاودانه در آن می‌مانند و این است جزای نیکوکاران. (سوره مائده، آیات ۸۲ تا ۸۵) این عاقبت به خیری می‌تواند دلالتی بر صداقت آنان در ادعای ایمان‌شان باشد و اینکه ایمان‌شان حقیقی است نه زبانی. در طرف مقابل با مؤمن زبانی مواجهیم که برای رسیدن به منافع (طبق شأن نزول) اظهاراتی خلاف واقع می‌کند. در نتیجه باید در ارتباط با اینان بیشتر احتیاط نمود چرا که باز هم ممکن است برای منافی دست به اظهارات خلاف واقع بزنند. لذا ارتباط گرفتن با مؤمن اهل کتاب حق طلب که محبتش را به اهل ایمان اظهار می‌دارد و گردن‌فرازی ندارد در مقایسه با مسلمان زبانی منت‌گذار از اولویت برخوردار است.

کفار: با بررسی آیات قرآن به دست می‌آید که نهی شدید در دوستی، تبعیت و اطاعات از کفار وجود دارد چه نسبت به عموم کفار (سوره توبه، آیه ۷۳؛ سوره فرقان، آیه ۵۲ و سوره احزاب، آیه ۴۸) و چه نسبت به پیشوایان کافران (ائمه الکفر) (سوره توبه، آیه ۱۲) از آنجا که کفار در صورت فراهم شدن شرایط مقابله با مسلمانان از هیچ دشمنی فروگذار نمی‌کنند، باید مسلمانان آن‌قدر در زمینه‌های گوناگون به رشد و آمادگی برسند که این آمادگی، ترس و وحشتی در میان دشمنان (سوره انفال، آیه ۶۰) ایجاد کند که راه هر نوع تسلطی را بر کفار ببندد. (سوره نساء، آیه ۱۴۱) حال اگر حکومت‌های کافر وارد جنگ شوند با تمام قدرت باید در مقابل آنها ایستاد و پس از تار و مار کردن کفار باید آنها را به اسارت گرفت، سپس این اسیران را با گرفتن جزیه یا منت گذاشتن آزاد ساخت. (سوره محمد، آیه ۴) با این اوصاف در حوزه علم و فناوری نباید به هیچ وجه ارتباطی با کفار برقرار کرد. و مماشات تنها تا زمانی است که خطری از سوی آنان مسلمانان را تهدید نکند وگرنه اگر قصد تعدی داشتند مسلمانان حق دارند که مقابله به مثل کنند. (سوره بقره، آیه ۱۹۴)

مشرکان: در خطر مشرکان همین بس که هم ردیف با یهودیان معاند به‌عنوان دشمن‌ترین دشمنان مسلمان معرفی شده‌اند (سوره مائده، آیه ۸۲ و جز با عده محدودی از مشرکین نباید قراردادی امضا کرد و باید از موضع قدرت با اعلام بیزاری با مشرکان بدعهد در روابط بین‌المللی حاضر شد. (سوره توبه، آیه ۱) از این آیه و بسیاری از آیات دیگر

استفاده می‌شود که نباید هیچ‌گونه رابطه‌ای بین مشرکان و مسلمانان جز روی مصلحت بسته شود و اگر بنابر مصالحی این اتفاق افتاد باید در چارچوب محکمی تحقق پیدا کند. برای نمونه: پس از آغاز عمل به تعهدات از سوی مشرکان، عمل به تعهدات را آغاز کنند و تنها تا زمانی که به تعهداتشان پایبندند، مسلمانان نیز پایبند باشند. (سوره توبه، آیه ۷) در عرصه علم و فناوری نیز نباید هیچ‌گونه داده‌ای بین مسلمانان و کفار رد و بدل شود و در صورت برقراری سطحی از معاهده نهایت احتیاط و هشیاری نسبت به داشته‌ها رعایت شود. **منافقین:** منافقان داخلی و خارجی بیشترین آسیب را برای مسلمانان دارند. قرآن کریم در آیات متعددی به خطر منافقین پرداخته است از جمله اینکه: دروغگویند (إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ)، مانع تراشی می‌کنند (فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ)، ثبات عقیده ندارند (أَمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا)، سخنورانی زبردست‌اند (إِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ) و به‌عنوان یک هشدار بسیار مهم، دشمن اصلی مسلمانان‌اند. (هُمُ الْعَدُوُّ) اگرچه همین اوصاف برای عدم اعتماد به آنها در داشتن هر نوع معاهده‌ای کافی است، اما در جایی دیگر با صراحت خطر ایشان را گوشزد می‌کند. ایشان می‌کوشند تا نقاط ضعف جامعه اسلامی را پیدا کنند و با آگاه ساختن دشمنان از این ضعف و تا متلاشی شدن شاکله نظام موجود در جامعه از پای نشینند و اگر جایی جامعه اسلامی هر نوع نیازی در عرصه علم و فناوری و... داشته باشد، به‌جای حمایت از مسلمانان، کسانی را که توانمندی لازم در زمینه مورد احتیاج مسلمانان دارند از همکاری با آنان منع می‌کنند. (سوره منافقون، آیه ۷)

۱۹۷

تفاوت میان کافر و مشرک

مشرک کسی است که در عرض خدای متعال برای چیزی یا کسی وجود مستقل قائل است و او را مؤثر بالاستقلال می‌داند ولی کافر کسی است که در مرتبه اعتقادات، باورها، گفتار و رفتار، حق را می‌پوشاند لذا خطرش از مشرک هم بالاتر می‌تواند باشد. با مراجعه به آیات قرآن کریم شاهد نهی‌های صریح از جانب خدای متعال خطاب به پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در ارتباط با کفار هستیم. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، اسوه حسنه در همه ساحات وجودی‌اند، لذا شایسته است که در مقام تمسک به اوامر و نواهی الهی در امور اجتماعی و سیاسی و... نیز حضرت‌شان را الگو قرار دهیم. لذا خدای متعال در موارد عدیده‌ای ایشان را از ارتباط با کافران نهی و یا امر به جهاد نموده‌اند برای نمونه: لا تطع الکافرین (سوره احزاب، آیه ۱) یا جاهدکم به جهادا کبیرا (سوره فرقان، آیه ۵۲). نکته

جالب توجه دیگر اینکه در این باره شاهد نهی حضرت حق از ارتباط حضرت ابراهیم سلام الله علیه و مؤمنان زمان ایشان از ارتباط با کفار هستیم و از آنجا که ایشان هم اسوه‌اند، نباید با کفار ارتباط برقرار کرد تا آنکه موحد شوند (سوره ممتحنه، آیه ۴) در موارد مختصری - که ادامه آیات همین سوره مبارکه شاهد آن هستیم - امکان ارتباط با کفاری که دست به عملکرد امنیتی علیه مسلمانان زده‌اند و با ایشان وارد کارزار نشده‌اند، وجود دارد. اما نسبت به مشرکین باید گفت ایشان نیز از نظر اعتقادی در عرصه تدبیر امور به شراکت غیر الله تبارک و تعالی قائل‌اند (سوره انعام، آیه ۱۰۰) همچنین بت‌ها را شفیعیان نزد حضرت حق می‌دانند (سوره یونس، آیه ۱۸) و ... که به دلیل تشابه برخی اعتقادات با کفار، قرآن کریم با تصریح به شباهت گفتار آنها درباره صاحب فرزند بودن خدای متعال، آنها را با کفار در یک ردیف قرار داده است. اما بر اساس آیه کریمه سوره مبارکه براهه با قیودی می‌توان با دسته‌ای از مشرکان هم پیمان شد. قیودی از قبیل: استقامت‌ورزی اهل ایمان بر معاهده مادامی که آنها بر عهدشان مستقر باشند، تعیین مکان گفتگو از سوی مسلمانان و حفظ اقتدار و احتیاط و... (سوره توبه، آیه ۷)

جمع‌بندی و ارائه چارچوب

در این قسمت بر اساس نتایجی که از تحلیل آیات احصا شده در قسمت پیشین به دست آمده است، تلاش می‌شود که الگوی توسعه دیپلماسی علم و فناوری ارائه گردد؛ اما بسنده کردن به این سطح از تلاش علمی ناکافی است. مدل به دست آمده تا اینجای تحقیق، نشان‌دهنده نگاه قرآن به موضوع است؛ این در حالی است که معرفت نسبت به دین و شناخت از اسلام زمانی شکل می‌گیرد که همه منابع معرفتی آن در کنار هم و با هم در نظر گرفته شوند. بنابراین به صرف مراجعه به همه قرآن، نمی‌توان در مسئله‌ای مدعی شد که دین و اسلام چنین می‌گوید. بر این اساس بررسی روایات جزء تکمیل‌کننده پژوهش خواهد بود و خواهد توانست مشکلات فهم پژوهشگران را جبران نماید. اگر مبنای پژوهش، رویکرد اصالت قرآن و حجیت حدیث باشد، در آن صورت آنچه از مطالعه حدیثی به دست می‌آید تبیین‌کننده ابعاد و مؤلفه‌های اصلی مدل است. با وجود این، این پژوهش در صدد استخراج نظر مصحف شریف در مورد راهبردهای توسعه دیپلماسی علم و فناوری با کشورهای هدف مبتنی بر قرآن کریم بوده است و تکمیل این پژوهش با رجوع به روایات، سنت رسول مکرم اسلام و اهل بیت علیهم السلام و حتی زمینه‌های تاریخی مرتبط ان‌شالله در دستور کار بعدی پژوهشگران خواهد بود.

همان گونه که در چارچوب ارائه شده مشخص است، میزان اعتماد به کشورها وابستگی کامل به سطح آن کشور به لحاظ علمی و فناوریانه دارد؛ در عین حال میزان ایمان آن کشور و نحوه تعامل آنان با مسلمین در جهان بسیار مهم و تعیین کننده است. به نحوی که قرآن کریم بر اعتماد و مساعدت سطح بالا در تعاملات علمی و فناوریانه با کشورهای مؤمن درجه یک و در عین حال مستضعف دلالت دارد؛ حال آنکه حتی این سطح تعاملات را با کشورهای بسیار پیشرفته‌ای که در جهان نفوذ بسیار زیادی دارند ولی امامت کفر و نار را در جهان بر عهده دارند، روا نمی‌داند.

مبنای تعیین سطح کشورها، سنجش آنها در قیاس با متوسط جامعه جهانی و در سه بُعد است:

۱. بُعد سیاسی: کشورهای دارای حق و تو در سازمان ملل یا نفوذ سطح بالا در

پیمان‌های سیاسی بین‌المللی به عنوان

۲. بُعد اقتصادی: بر مبنای میزان تولید ناخالص داخلی (GDP) کشورها

۳. بُعد علم و فناوری: میزان توانمندی دانشی و مرزشکنی علمی

مطابق این سه شاخص ترکیبی، جمهوری اسلامی ایران که دارای بُعد سیاسی بسیار قوی، علم و فناوری قوی و اقتصاد نیازمند بهبود است، به عنوان کشوری ابرقدرت شناسایی می‌گردد. چارچوب برآمده از دلالت‌های قرآن کریم به همگان سفارش می‌کند که با کشور جمهوری اسلامی ایران می‌توانند دیپلماسی علم و فناوری سطح بالایی را پیگیری نمایند. این سفارش حتی مشمول حال کشورهای غیر مسلمان هم می‌شود. به این معنا که یک کشور با هر درجه ایمانی در تعامل علمی و فناوریانه با ایران، انتفاع بسیار بالاتری نسبت به کشوری مانند انگلستان خواهد داشت. دلیل این امر دقیقاً ناظر به تعهدات ایمانی این دو کشور است که کشور جمهوری اسلامی ایران بر مبنای اصول قرآنی، خود را ملزم به انجام تعهدات بین‌المللی می‌داند و در انجام آن، حتی در صورت عدم انتفاع و ضرر جدی کوتاهی نخواهد داشت؛ این در حالی است که کشور انگلستان که مطابق سنجش‌های قرآنی، یک کشور منافق محسوب می‌گردد، به هیچ کشوری وفادار نخواهد ماند و در صورت تغییر اولویت‌های ملی خود، به کشوری که با آن وارد تعاملات علمی و فناوریانه بین‌المللی شده است، خیانت خواهد کرد.

وضعیت برخی از کشورها، در چارچوب ارائه شده در جدول شماره ۶، مطابق قدرت سیاسی، قدرت علمی و فناوریانه و قدرت اقتصادی در سال ۲۰۲۳ نمایه شده است.

جدول ۶: چارچوب و راهبردهای توسعه دفع با کشورهای هدف مبتنی بر دلالت‌های قرآن کریم (نوروزی و همکاران)

اعتماد مطلق / همکاری کامل و مجاهدانه (مثال: جمهوری اسلامی ایران)	اعتماد مطلق / همکاری کامل	اعتماد بسیار بالا / بیشترین مساعدت (مثال: یمن)	مؤمن درجه ۱ (سوره مائده، آیه ۵۴)
اعتماد و همکاری حریصانه	اعتماد و همکاری حریصانه / تحفظ در حوزه‌های علمی و فناوری راهبردی (مثال: قطر)	اعتماد بالا / مساعدت مشروط (مثال: جمهوری عربی سوریه)	مؤمن درجه ۲ (سوره حشر، آیه ۹)
همکاری نامحانه	قرارداد همراه با تحفظ در حوزه‌های علمی و فناوری راهبردی	(مثال: جمهوری عراق)	مؤمن درجه ۳ (سوره حشر، آیه ۱۰)
همکاری در چارچوب شریعت بر محور مشترکات (مثال: فدراسیون روسیه)	(مثال: برزیل)	(مثال: ونزوئلا)	اهل کتاب مؤمن (سوره مائده، آیه ۶۹)
همکاری محتاطانه	(مثال: جمهوری ترکیه)	(مثال: افغانستان)	مسلمان زبانی (سوره حجرات، آیه ۱۴)
تحفظ بسیار بالا و بدبینی (مثال: فرانسه)	(مثال: کانادا)	اجتناب مطلق	اهل کتاب معاند (سوره ممتحنه، آیه ۱۳)
تحفظ بسیار بالا / معاهده هوشیارانه با اصل هم‌پایی در مقام اجرای قرارداد (مثال: جمهوری خلق چین و هندوستان)	اجتناب مطلق / معاهده هوشیارانه در سایه برتری (مثال: سوئیس)	اجتناب کامل	مشرك (سوره توبه، آیات ۷، ۴، ۱)
تحفظ مطلق / معاهده هوشیارانه با اصل هم‌پایی در مقام اجرای قرارداد (مثال: آمریکا)	تحفظ کامل / معاهده هوشیارانه در سایه برتری	اجتناب مطلق	کافر (سوره توبه، آیات ۷۳ و ۱۲۳)
اجتناب مطلق / تحفظ مطلق (مثال: انگلستان)	اجتناب مطلق (مثال: عربستان سعودی)	اجتناب مطلق (مثال: جیبوتی)	منافق (سوره احزاب، آیه ۴۸)
کشور ابرقدرت (اُتمه هدی یا کفر)	کشور همسطح	کشور مستضعف	انتخاب کشورهای هدف در توسعه دفع

پیشنهادهای عملی برآمده از پژوهش

متناسب با نتایج این پژوهش، برای توسعه دفع جمهوری اسلامی ایران موارد زیر توصیه می‌گردد:

۱. لزوم دسته‌بندی کشورهای هدف متناسب با ماتریس انتخاب کشورهای هدف؛
۲. حرکت به سمت توسعه روابط با کشورهایی که هم به لحاظ قدرت بین‌المللی در تراز بالایی قرار دارند و هم در درجات بالای ایمانی طبقه می‌شوند.
۳. دل بردن از کشورهای ابرقدرت کافر و منافق؛ حتی در صورتی که ایشان به لحاظ علمی و فناوری حاضر به تعامل با کشورمان باشند؛ چرا که احتمال خیانت و انگیزه ضربه‌زدن و حتی از بین بردن کشورمان در ایشان محرز است.
۴. در تعامل با کشورهای همسو، اما کم‌توان باید ضمن حفظ احترام بین‌المللی ایشان از اعتماد کامل به ایشان خودداری کرد و اصل تحفظ در امور مختلف را در مراودات بین‌المللی با ایشان لحاظ کرد. چرا که این کشورها آسیب‌پذیرند و ممکن است توانایی صیانت از علومی که در اختیارشان قرار گرفته می‌شود را هم نداشته باشند.
۵. در صورتی که کشورهای با درجه ایمان بسیار بالا که در حال نبرد با ائمه نار (آمریکا، رژیم صهیونیستی و کشورهای عضو جبهه استکبار) هستند، از کشور ج.ا. ایران مساعدت علمی و فناوریانه تقاضا کنند، در سطوح مختلف باید از ایشان تمام‌قد حمایت نمود.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ایازی، محمد علی. (۱۳۸۳). مجله پیام جاویدان. شماره ۲.
۳. آشنا حسام‌الدین و نادر جعفری هفتخوانی. (۱۳۸۶). دیپلماسی عمومی و سیاست خارجی؛ پیوندها و اهداف. دانش سیاسی. شماره ۵. ۲۰۶-۱۷۹.
۴. باقری، خسرو. (۱۳۸۲). هویت علم دینی: نگاهی معرفت‌شناختی به نسبت دین با علوم انسانی، تهران. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۵. جعفری، محمدتقی. (۱۳۷۵). فلسفه دین. تهران. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۶. جوادی‌آملی، عبدالله. (۱۳۸۶). منزلت عقل در هندسه معرفت دینی. قم. اسراء.
۷. جوادی‌آملی، عبدالله. (۱۳۸۹). انتظار بشر از دین. قم. اسراء.
۸. رضایی اصفهانی، محمد علی. (۱۳۸۲). درس‌نامه روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن. مرکز جهانی علوم اسلامی.
۹. سلطانی، اسماعیل. (۱۳۸۳). روابط اخلاقی و اجتماعی مسلمانان با غیرمسلمانان از دیدگاه قرآن. مجله معرفت. آبان ماه. شماره ۸۳.
۱۰. شیروانی، وکیل. (۱۳۸۵). موضوع دین و تمدن در کتاب دینی. رشد آموزش قرآن و معارف اسلامی. تابستان. شماره ۶۱.
۱۱. صدر، محمد باقر. (۱۴۰۰ هـ. ق.). المعالم الجديدة للاصول. کتاب فروشی النجاح.
۱۲. صدوق. (۱۳۰۶ هـ. ق.). مَنْ لَا يَحْضُرُهُ الْفَقِيه. دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۳. طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷ هـ. ق.). المیزان فی تفسیر القرآن. دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۴. عبدالفتاح بن علی حسینی مراغی. (۱۴۱۷-۱۴۱۸). العناوین. قم.
۱۵. قوام، عبدالعلی. (۱۳۸۴). از دیپلماسی مدرن به دیپلماسی رسانه‌ای. پژوهش حقوق و سیاست. شماره ۱۷. ۷-۱۸.
۱۶. مصباح‌یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۰). قرآن‌شناسی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۱۷. مصطفی مسلم. (۱۴۲۶ هـ. ق.). مباحث فی التفسیر الموضوعی. دارالقلم.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۶). پیام قرآن. قم: دارالکتب الاسلامیه.
۱۹. موسوی مبلغ، سید محمدحسین. (۱۳۷۴). روابط حقوقی مسلمانان با کفار از نگاه قرآن. مجله پژوهش‌های قرآنی. زمستان. شماره ۴.

- V. Ittekkot. & E. Montgomery (Eds.). *Science and Technology Diplomacy in Developing Countries* (Pp. 37-57). New Delhi: Centre For Science & Technology of the Non-Aligned and Other Developing Countries.
21. Berg, L. P. (2010). Science Diplomacy Networks. *Cell*. 136(1). 9-11.
22. Copeland, D. (2010). *A Role for Science Diplomacy? Soft Power and Global Challenges – Part I*. Retrieved from [http://www. Guerrilladiplomacy.com/2010/11/a-role-for-Science-Diplomacy-Soft-Power-and-Global-Challenges-Part-I/](http://www.Guerrilladiplomacy.com/2010/11/a-role-for-Science-Diplomacy-Soft-Power-and-Global-Challenges-Part-I/)
23. Council for Science and Technology Policy. (2008). *Toward the Reinforcement of Science and Technology Diplomacy*. Tokyo: Japans Council For Science and Technology Policy.
24. Diplomacy, C. F. (2016). *Science Diplomacy 2016 Session Proposals*. AAAS. Washington.
25. Edwards, A. (2010). Conscience Sans Science: Staging Science Diplomacy for the 21 St Century. *Oxford Journals, Social Sciences, Science and Public Policy*. 37(9). 665-677.
26. Fedoroff, N. V. (2009). Science Diplomacy in The 21St Century. *Cell*. 136(1). 9-11.
- Habermas, J. I. (1990). A Review of Gadammers Truth and Mmethod. *The Hermeneutic Tradition*. 213-244.
27. Gupta, P. (2014). Global Initiatives for Science and Technology Diplomacy in 21 Th Century. In B. Zahuranec; V. Ittekkot. & E. Montgomery (Eds.). *Science and Technology Diplomacy in Developing Countries* (Pp. 13-23). New Delhi: Centre for Science & Technology of the Non-Aligned and Other Developing Countries.
28. Hatch, J. M. & Y. Dvora. (2005). *Organization Theory as an Interpretive Science*. Oxford: University Press.
29. Held, D. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Stanford University Press.
30. Jordan, J.; A. Watkins. & G. Fleming. (2003). Development of Rapid Technology Assessment Tools: A New Paradigm. 29 *International Insterumenation Symposium*.
31. Kaplan, R. (1983). Measuring Manufacturing Performance: A New Challenge For Managerial Accounting Research. *The Accounting Review*. 18(4). 686-705.
32. Krücken, G. & F. Meier. (2006). Turning The University Into an Organizational Actor. *Globalization and Organization: World Society and Organizational Change*. Oxford University Press. Oxford. S. 241-257.
33. Leshner, A. (2008). Written Testimony Before the Committee on Science and Technology, Subcommittee on Research and Science Education. *Science & Diplomacy*.
34. Michael, L. (1998). Collective Entrepreneurship: The Mobilization of College and University Recycling Coordinators. *Journal of Organizational Change Management*. [Doi: 10.1108/09534819810369572]. 50-69.
35. Miremadi, T. (2014). Mutually Reinforcing Relationship Between Science Foreign Policy: The Case of Soft Diplomacy of Stem Cell Research and Therapy in Iran. In B. Zahuranec; V. Ittekkot. & E. Montgomery (Eds.). *Science and Technology Diplomacy in Developing Countries* (Pp. 221-236). New Delhi: Centre for Science & Technology of the Non-Aligned and Other Developing Countries.
36. Morris, C. G. (1992). *Science and Technology Dictionary*. Usa: Academic Press.
37. Mphadzula, P. (2014). Opportunities and Challenges of Science and Technology Diplomacy. In B. Zahuranec; V. Ittekkot. & E. Montgomery (Eds.). *Science and Technology Diplomacy in Developing Countries*. (Pp. 119-126). New Delhi: Centre for Science & Technology of the Non-Aligned and Other Developing Countries.
38. Mulcahy, K. (1999). Cultural Diplomacy and the Exchange Programs: 1938–1978. *The Journal of Arts Management, Law, And Society*. 29(1). 7-28.
39. Neely, A.; J. Mills; K. Platts; H. Richards; M. Gregory. & M. Bourne. (1996). *Developing*

- and Testing a Process for Performance Measurement System Design. Manufacturing Strategy (Euro Ma Conference Proceedings)*. London: London Business School.
40. Rozenberg, N. (1985). *International Technology Transfer Concepts, Measure and Comparison Prager*. New York.
41. Ryan, M. (1998). *Knowledge Diplomacy: Global Competition and the Politics of Intellectual Property*. Washington, Dc: Brookings Institution Press.
42. Salarich, J. (2001). *Economic Diplomacy as Focus of Spanish Foreign Policy*. Miradas.
43. Saunders , M.; P. Lewis. & A. Thornhill. (2009). *Research Methods for Business Students*. Fifth Edition. Harlow: Pearson Education.
44. Skolnikoff, E. (1994). *The Elusive Transformation: Science, Technology, and the Evolution of International Politics*. Princeton. Nj: Princeton University Press.
45. Tananbaum, S. L. (2013). 'To Their Credit as Jews and Englishmen': Services for Youth and the Shaping of Jewish Masculinity in Britain, 1890s–1930s. *Men, Masculinities and Religious Change in Twentieth-Century Britain*. Palgrave Macmillan. London. 90-118.